

Navne i Sønderjylland

KAREN MARGRETHE PEDERSEN

Der kan ligge mange overvejelser bag beslutningen om et navn. Det gælder både drenge- og pigenavne og navne på veje og gader og forskellige former for virksomheder og produkter.

Måske skal navnet signalere noget bestemt. Ved personnavne kan det være en beundring for andre som bærer navnet eller et slægtsfællesskab. Ved andre navne er det i nogle tilfælde et lokalt fællesskab. I Sønderjylland ser dette fællesskab ud til at være væsentligt for en del kroer, forretninger og håndværksvirksomheder. Det skyldes at deres eksistens er afhængig af en direkte kontakt med lokalbefolkningen. En af måderne at signalere et fællesskab på er at bruge den sønderjyske dialekt. Ved at give virksomheden et navn skrevet på sønderjysk etablerer man en følelse af at være blandt sønderjyder. Sønderjysk er nemlig stadig en vigtig del af sønderjydernes selvforståelse, også selv om de ikke altid taler dialekten. Der er en udbredt glæde ved den, og stoltheden over sønderjysk er markant hos mange. Det er netop sådanne følelser et dialektfarvet navn kan appellere til. Det kan bevirke at folk føler sig godt tilpas og har tillid til foretagendet. I sidste ende giver det penge i kassen.

Stoltheden og glæden ved dialekten spiller nok også en rolle når en del officielle vej- og gadenavne får dialektale træk. Tidligere har det været tilstrækkeligt at have den dialektale udgave i dagligtale på sønderjysk. Når det ikke længere er nok, kunne det jo være fordi dialekten er ved at forsvinde som talesprog hos den yngre generation, og sønderjyderne ønsker at fastholde dialekten på tryk.

Da jeg begyndte at indsamle eksempler på navne med dialektale indslag i det offentlige rum i Sønderjylland for 25 år siden, fandt jeg et par stykker om året. I 1990'erne tog antallet kraftigt til. Der kom mange til hver måned. I det nye årtusind forekommer de igen sporadisk. Den sønderjyske dialekt kommer derimod nu i stigende grad på skrift i diverse publikationer. Der udgives ordbøger og ordsamlinger på sønderjysk, og aviser og blade har undertiden artikler på dialekten, det satiriske hæfte *Æ Rummelpot* ikke at forglemme. Dertil kommer litteratur på sønderjysk, som der er en lang tradition for.

I navne er det især det foransatte bestemte kendeord *æ* som er markør for dialekten. Det viser at navneord af både fælleskøn og intetkøn er i bestemt form. Rigsdansk danner derimod bestemt-hed ved at føje en endelse til navneordet, og *Æ Rummelpot* ville hedde *Rummelpotten*. Da kendeordet *æ* hører til både de sønderjyske og vestjyske dialekter, er det ikke specifikt sønderjysk. Men sådan bliver det opfattet i Sønderjylland. Det gælder også andre stavemåder som fx *j* i stedet for *d*. Denne stavemåde afspejler en udtale som tillige forekommer i andre dialekter, men bliver betragtet som noget sønderjysk.

De dialektfarvede navne er indsamlet over hele Sønderjylland og for at finde ud af hvad der ligger bag navneskikken, har jeg talt med de ophavsmænd jeg kunne opspore. Det har fortrinsvis været i form af telefoninterview, men også ved besøg på kroer og i forretninger. Især på kroerne har det været et spændende studie at afdække begrundelserne for det valgte navn og holdningerne til det blandt ejere og gæster. Her har jeg kunnet sætte mig ned og komme i snak med folk over en øl. Studiet af sprog og holdninger behøver slet ikke at være kedeligt, tværtimod.

En af de kroer jeg har besøgt, ligger på gågaden i Aabenraa. Den fik et nyt navn i 2002 og kom til at hedde *Æ Strøgekro*. Min nysgerighed var vakt. Det viste sig at navnet var et resultat af en konkurrence som den nye indehaver havde udskrevet. Navnet *Æ Strøgekro* blev valgt fordi der var flest som havde foreslået det, og der måtte trækkes lod om præmien blandt de 16 forslagsstillere. På spørgsmålet om hvorfor navneskiltet over postkassen er stavet *Æ Strøjekro*, altså med *j* i stedet for *g*, lyder svaret at det er en gave fra en kunde. Ejeren foretrækker selv stavemåden med *g*, for så fremgår det klart for alle hvor kroen ligger, nemlig på byens strøg.

Det paradoksale er at denne hovedgade i folkemunde ikke hedder strøget eller på sønderjysk *æ strøch*. Den kaldes gågaden eller på sønderjysk *æ gågaj*. Betegnelsen er så fremmed i den sønderjyske bydialekt i Aabenraa at alle de sønderjyder jeg har spurgt, end ikke ville udtale det *æ strøch*, som er den sønderjyske udtale af strøget. De vælger den regionale form *æ strøj* med dialektal bestemthed og rigsdansk udtale. De siger *æ strøjekro* og *strøjkiosken* for *Æ Strøgekro* og *Strøgekiosken* som også findes på gågaden. Men i sætningen: "Hun gav ham et strøg over håret", udtaler de navneordet strøg som *strøch*.

Kroejeren er imidlertid ikke i tvivl om at navnet giver de lokale lyst til at komme på kroen. De føler sig hjemme. Det afspejler deres sønderjyske dialekt, som for mange voksne er førstesproget. Det sprog som de har lært derhjemme og stadig bruger inden for familien og med venner fra egnen. For dem som ikke er vokset op i Sønderjylland og ikke behersker sønderjysk, kan æ-navnet virke ekso-tisk og tiltrækkende. Ja, her er der chancer for at møde de indfødte, som en ved baren udtrykte det. Ordet *strøg* forhindrer imidlertid at det dialektale bliver forbundet med noget landligt eller perifert. Det hører hjemme i storbyer fx strøget i København og kommer derved til at signalere metropoler som er tillokkende for mange.

Navnet *Æ Strøgkro* forener dermed det lokale med det globale, eller også er det bare for sjov.

Flere af de sønderjyske kroer er altid blevet omtalt med det dialektale navn som en helt naturlig del af den sønderjyske dialekt som fx "*Æ Kloster Kro*" i Løgumkloster og *Æ' Kirkekro* i Hostrup ved Tønder. De er blandt de kroer som i de sidste 20-30 år har fået det dialektale navn som deres officielle egennavne. Et af dem er dog sat i anførselstegn for at markere at det afviger fra rigsdansk retskrivning. Andre kroer bibeholder deres egennavn på rigsdansk som fx kroen *Skibbroen* i Tønder. Den er opkaldt efter navnet på gaden hvor den ligger. I øvrigt et navn som viser at Tønder har været en havneby. I folkemunde hedder kroen *æ skif*. Det gør den også når den omtales af den lokale redaktør i dagbladet *Jydske Vestkysten*.

Den gamle stationsbygning i Agerskov har altid heddet *æ banegård*, fortæller den nuværende ejer som har en kro i bygningen. Og den hedder naturligvis *æ Banegård*. Det er markeret med et skilt over indgangsdøren. Det kan måske undre at en mindre by midt i Sønderjylland har en banegård, for det er i dag forbeholdt store byer, mens de mindre har jernbanestationer. Betegnelsen stammer fra tiden under tysk styre (1864-1920) da der blev bygget smalsporede jernbaner (*Kleinbahnen*) over hele Sønderjylland. Der var mange stationer og holdepladser, og en station på en *Kleinbahn* hed på tysk *Klein-Bahnhof*. Det blev på sønderjysk i bestemt form til *æ banegård*. I øvrigt så gik det tyske ord for jernbanen over i sønderjysk som *æ kleinbahn* eller *æ lille baen*.

Stationen i Agerskov blev indviet i 1905 og lå på jernbanestrækningen Haderslev – Skærbæk i den tyske *Kreis Hadersleben* og var således en *Kreisbahn*. På dansk blev det kaldt *Haderslev amt* og en *amtsbane*. Stationsbygningerne hedder derfor også *amtsbanegårde*. Det sidste tog holdt ved *æ banegård* i Agerskov den 24. juni 1939. Dermed var alle de smalsporede amtsbaner i Sønderjylland nedlagt.

Tilbage var de normalsporede jernbaner bl.a. Tønder-Ribe-banen fra 1887. Den havde jernbanestationer, så i en by som Skærbæk, der ligger mellem Tønder og Ribe, var der i en periode både en banegård og en station. Og der var et Jernbanehotel, som blev revet ned for et par år siden. I dagligtale hed det aldrig andet end *æ jern*. Men det kom aldrig på et skilt. I hotellets store sal var der banko og fester. Nu foregår det i Skærbæk Fritidscenter, som godt nok stadig hedder *æ hal*, en idrætshal bygget af frivillige. Og der holdes halbal. Men det er en anden historie om hvorledes rammerne får nye navne, mens gamle navne og skikke består.

Æ' BIX OG ANDRE FORRETNINGER

Forretninger får ligesom kroer dialektale navne. Det sidste skud på stammen i 2003 er *Æ' BIX*, en lille købmandsbutik i Genner ved Aabenraa. På skiltet står *Den lille høker Æ' Bix Småt men godt*. På spørgsmålet om hvorfor netop dette navn er valgt, svarer indehaveren Bodil Olsen: "Det har mine kunder altid kaldt de små forretninger jeg har haft tidligere. Så nu syntes jeg at den her skulle hedde det officielt. Og jeg snakker jo også sønderjysk med de fleste." Og hun tilføjer at hun har valgt stavemåden med 'x' fordi navnet skulle være iøjnefaldende.

Betegnelsen *høker* for købmandsbutik indgik også i navnene på to nu nedlagte forretninger. I Hviding var der indtil for nogle år siden *Æ' Mini Høker*. Med ordet *mini* understreges at det er en mindre købmand hvilket imidlertid ligger i selve ordet *høker*. At det går tilbage for detailhandlen i småbyerne fremgår af at den anden høker, *Æ Høker* i Saksborg også er lukket. Den samme skæbne er overgået flere af forretningerne i Sønderjylland med 'æ-navne'. Det gælder *æ' Hyttefad*, som var en fisk- og vildforretning i Aabenraa, og *Æ'Kanelbutik* i samme by hvor der blev solgt produkter fra ulande. *Æ'Sysselting* i Haderslev er også gået nedenom

og hjem. Der kunne man købe ting til håndarbejde og husflid, som jo er hjemlige sysler.

Æ Gårne, dvs. gartneren, har derimod eksisteret i en lang årække. Det er en blomsterhandel i Mellerup som også har en lastbil med dialektale slogans malet på siden. En vagabond med en blomsterpote på hovedet spørger: "Hvå' ska' vi hen DO?"; og han får svaret: "Sæfølle u' te' Æ Gårne."

Gartnerens bil er ikke den eneste som har en erhvervsbetegnelse brugt som et dialektalt egennavn, men det var mere på mode for ti år siden. En skorstensfejer som i en årække bl.a. havde navnet æ' *feje* på siden af bilen, kører nu i en neutral bil. Han hævder at det er blevet for dyrt at få navnet malet på, og bilen skal males om ved salg. Men han fandt det ellers dejlig kort med æ' *feje*. Så vidste folk hvem der kom kørende. Tilmed var det med til at understrege at han bor i en landsdel med sit eget sprog. Og det er han stolt af. Sønderjysk er hans sprog. Af andre håndværkere er der i dag *Hans Smej* dvs. smed. Han er klovbeskærer fra Bredebro. En anden smed er æ' *Bliksmej*, et vvs-firma i Smedeby ved Kruså. Og i Øst-sønderjylland har jeg fanget navnet Æ *Male* i farten på landevejen. Det må være en malermester. Lastbilen Æ' *Skovlyn* er også let at få

øje på i trafikken. Den kører med træstammer bl. a. på Gram-kan-ten. Fragtmændenes store lyseblå lastvognstog er heller ikke til at overse. En af dem har betegnelsen *Æ Blokvo*gn på anhænger.

Derimod ser jeg ikke længere plejehjemmet Grønningens bus *Æ' Strøjfer* fra Tinglev i trafikken, heller ikke *E Globus* fra plejehjemmet i Sønderborg. Et navn der i øvrigt kan læses på to måder. Tidligere havde Den Sønderjyske Elforsyning en udstillingstrailer som hed *Kedde Lyn*, hvor Kedde er en af de sønderjyske versioner af Kristian. Med fusioneringen inden for el-sektoren er begge dele imidlertid forsvundet.

HVEM ER KEDDE KRYDS?

Navnet Kedde eller Kesse for Kristian lever dog i bedste velgående og har gjort det længe. Og jeg må indrømme at der gik nogen tid før jeg fandt ud af hvem Kedde Kryds var. Det er Kong Christian X som red ind i Sønderjylland på en hvid hest ved Genforeningen i 1920. Ved at omtale ham som Kedde viser sønderjyderne at han også blev deres konge. Det er ikke majestætsfornærmelse, som jeg en gang foreslog. Nej, jeg blev belært om at det er udtryk for at han hørte til blandt sønderjyderne, og at de holdt af ham. Det er nærmere et kælenavn end et øgenavn.

Hvor nært disse kaldeformer hører til personen, og den betydning de har for den enkelte og familien, giver dødsannoncer undertiden udtryk for. Her figurerer de således nedenunder det officielle navn med eller uden anførselstegn eller parentes. Det gælder både for kvinder og mænd.

Nogle af kaldeformerne er i dag mere udbredte i Sønderjylland end i andre egne, og det giver et indtryk af at de er sønderjyske. Det er imidlertid kun et fåtal. Misse for Marie, Calle for Carl og Dres for Andreas forekommer for eksempel over hele landet. Her er Midde, Bolle og Ludde for Marie, Bodil og Louise eller Ludvig og

Fidde, Kloj og Jønne for Frederik, Nikolaj og Jørgen mere sjældne.

Sønderjysk navneskik omfatter også de dobbelte efternavne som fx Jensen Petersen. Det er morens pigenavn og farens drenge-navn, som man i dag kunne fristes til at kalde det. Der er vel ligestilling! Denne ligeværdighed i efternavnets status hos kvinder og mænd fører til at mange andre end sønderjyder giver deres børn to efternavne, morens og farens. Vores børn hedder således Pedersen Holdt til efternavn, mens deres sønderjyske far hedder Jacobsen Holdt efter sin mor og far.

OFFICIELLE DIALEKTALE VEJNAVNE

Som barn cyklede han ofte ad *æ stajsvej*, der ligger i Bolderslev og går mod Aabenraa. Dengang var der intet vejskilt. Det er der nu. På skiltet står *Æ. Stajsvej*. Det betyder *Stadsvejen*, vejen til købstaden Aabenraa. De dialektale træk er den bestemte artikel *æ* og stavemåden med *j* i stedet for *d*, som afspejler den sønderjyske udtale af *d* i udlyd. Men der er yderligere to interessante ting på skiltet. Skiltemaleren har ikke vidst hvad *æ* var for en størrelse, så det har fået et punktum efter sig. Tilmed er der først skrevet *e*, og siden er det blevet lavet om til *æ* ved hjælp af nogle påklistede streger. Det ses den dag i dag.

SØNDERJYSK "RETSKRIVNING"

Det med *e*, er forståeligt nok, sådan da, for det bestemte kendeord udtales både *e* og *æ* i sønderjysk. Øst for den gamle hovedvej 10 siges *e* og vest for *æ*. Skiltemaleren må være kommet østfra, men *æ stajsvej* ligger vest for hovedvejen. Lokalbefolkningen har sikkert protesteret over kendeordet *e* på skiltet og fået det rettet på billigste vis. Kendeordet *e* i navnet *E Globus* på plejhjemsbussen, som er nævnt før, er derimod helt i overensstemmelse med udtalen i dialekten på Sønderborgegnen.

Punktummet efter kendeordet på skiltet *Æ. Stajsvej* er derimod helt hen i vejret. Kendeordet *æ* er ingen forkortelse. Der mangler heller ikke noget som den meget anvendte apostrof efter kendeordet i nogle af de andre navne kunne tyde på fx *Æ' Kirkkro*. Det bestemte kendeord *æ* er et selvstændigt ord, som er skrevet fuldt ud. Der er altså ikke brug for en apostrof. Trods det flourerer det i navnene på både kroer, forretninger og biler. Der er tale om apostrophitis, dvs. syge apostroffer eller apostroffer hvor de ikke skal være. Denne betegnelse har professor Erik Hansen givet apostroffer han har fundet de særeste steder i ordene fx ved -s i ejefald og ved et engelsk flertals -s. Den dialektale art af dette fænomen, kendeordet med apostrof: *æ'* har jeg foreslået kunne kaldes apostrophitis dialektos.

Der er ved at være opmærksomhed på denne apostrophitis. Da jeg kom ind i købmandsforretningen *Æ'BIX* og fortalte indehaveren at jeg kom for at spørge om hvorfor hun havde valgt netop det navn til forretningen, udbød hun: "Åh, jeg ved godt at apostroffen er forkert. Den skulle ikke have været der. Det har en af mine kunder fortalt mig, det har hun læst i en artikel på et kursus i Haderslev. Men jeg anede det ikke, den er på en masse andre skilte." Jeg måtte medgive at den var malplaceret, men jeg kom nu ikke for at få den fjernet. Det havde *Æ'BIX*-ejer selv overvejet, det var bare bekosteligt at få skiltene forandret. Vi var også enige om at apostroffen findes på mange andre skilte.

SPROGPOLITIK

Skikken med apostroffen flourerer således også på vejskiltene. Tønder har haft skiltet *Æ' Punchsti*, Møgeltønder *Æ' Slotsti* og Skærbæk *Æ'Markmandssti*. De to sidste er blevet lavet om efter bl.a. mine indsigelser. Nu har de ingen apostroffer. På skiltet med *Æ Slotssti* er apostroffen imidlertid bare klistret over med en hvid lap,

men den har holdt i flere år. De gentagne forandringer af skiltet ved *æ punchesti*, som går fra Vestergade til Kongevej i Tønder, har jeg derimod ikke haft noget med at gøre.

Den lokalt velkendte sti blev berømt da trompetisten Valdemar Rasmussen omtalte den i en sang på cd'en "Sønderjysk Kaffe-bord". Mange spurgte hvor stien lå, og der blev behov for et skilt. På det første stod *Æ' Punchsti*. Der blev apostroffen kritiseret af tøndringerne. Det andet skilt fik udformningen *Æ Punch Sti*. Det fik en kort levetid. Navnet skulle selvfølgelig være sammenskrevet. Det var der bred enighed om. Så blev skiltet *Æ Punchsti* sat op. Men ak, så påpegede nogen at der manglede et bogstav, for den havde da altid haft tre stavelser og heddet *æ punchesti*. På den nuværende udgave af skiltet står der så *Æ Punchesti*. Der er ikke noget som kan sætte sindene i kog som stavemåder. Det skulle da lige være kommaer.

Den syge apostrof kan imidlertid ikke hidse mig op mere. Den er som Erik Hansen skriver i sin artikel *Apostrophitis furiosa danica* i Mål og Måle 4/1994, ikke til at standse: "Den er folkets røst – eller i al fald skrift, og den breder sig med en naturkrafts vælde." Der står således stadig *Æ' Stoksti* på det officielle vejskilt i Hostrup ved Tønder. Den ligger lige ved *Æ' Kirkkro*, som også har apostroffen i behold.

BLADNAVNE MED OG UDEN APOSTROPHITIS

Også Det Sønderjyske Landsbibliotek i Aabenraa betjener sig af apostroffen. Det havde indtil 2003 et informationsblad til amtets øvrige biblioteker som på forsiden havde trykt navnet *æ' prås*. Nu bliver bladet udgivet i elektronisk form, og det hedder både *Æ Prås* som søgeord og i overskriften, men i teksten står " *Æ'Prås* udgives kun i elektronisk form". Meget tyder dog på at der er gået en prås op for biblioteket.

I min hjemby Skærbæk har bladene ikke apostrophitis. Spej-
dernes blad har heddet *Æ Springstach* i mange år. Også før jeg kom
til byen. På rigsdansk hedder det en springstage, og den bruges når
man skal springe over de vandfyldte grøfter i marsken. I øvrigt
indgår der tre springstager i kommunens nye byvåben. Det har
selvfølgelig affødt bemærkninger om at kommunen går på kryk-
ker. Det gør den ikke hvad angår børnepasning. Der er pasnings-
garanti, og den kommunale dagplejes forældrebestyrelse udgiver
bladet *Æ Sut'klue*.

Det lokale dagblad JydskeVestkysten har sjældent apostrophiti-
tis. I den løbende tekst kurerer den endog undertiden navne for æ-
apostroffen selv om den fremgår af skilte m.m. på billeder. Dertil
kommer at avisen havde en side i søndagsudgaven i en længere
periode i 2000 som hed *Æ Syndasblaj*. I Sønderjylland er der i dag
et andet blad kaldet *Æ Blaj*. Det udsendes til medlemmerne af *Æ
Synnejysk Forening*, som arbejder på at bevare den sønderjyske dia-
lekt. Da hverken foreningens navn ellers dens medlemsblad lider
af apostrophitis, kan det jo være at den kan stoppe æ-apostroffen i
navne.

Æ OG THE – SØNDERJYSK OG ENGELSK

Når navne med det bestemte foransatte kendeord er blevet så mo-
derne, kan det hænge sammen med at kendeordet er et af de få
dialektale træk som er tilbage i sønderjysk hos mange sønderjyder.
De traditionelle sønderjyske dialekter forsvinder til fordel for et
sønderjysk regionalsprog der kun adskiller sig fra rigsdansk på
enkelte punkter. Et af dem ser ud til at blive kendeordet *æ*. Selv om
sønderjysk hos mange er et regionalsprog, er de lige så stolte over
deres sprog som de dialekttalende. Sønderjysk regionalsprog er
ligeså vigtig en del af deres sønderjyske selvforståelse som dialek-
ten var for deres bedsteforældre. Og så er det jo meget praktisk at

være vokset op med et sprog med foransat bestemt kendeord. Så er vejen til engelsk kort. I engelsk får navneordene nemlig også bestemthed gennem et foransat bestemt kendeord. Det er *the*. Det system kender sønderjyderne. Sønderjysk er fremtidssikret, og vi får sikkert endnu flere egennavne med kendeordet *æ* i fremover.

KAREN MARGRETHE PEDERSEN F. 1949, DR. PHIL. OG LEKTOR VED INSTITUT FOR GRÆNSEREGIONSFORSKING I AABENRAA, HVOR HUN HAR SPROG OG PÆDAGOGIK, KULTUR OG IDENTITET SOM FORSKNINGSOMRÅDER. GENNEM EN RÆKKE EMPIRISKE UNDERSØGELSER I SØNDERJYLLAND OG SYDSLESVIG HAR HUN ANALYSERET SPROGBRUG, SPROGLIG VARIATION OG TO- OG FLERSPROGETHED I FX MØDET MELLEM SPROGENE I DEN DANSK-TYSKE GRÆNSEREGION OG DANSK SPROG I SYDSLESVIG. ØVRIGE PUBLIKATIONER FREMGÅR AF SPROG OG SPROGKONTAKT I DEN DANSK-TYSKE GRÆNSEREGION – EN BIBLIOGRAFI. 2003. DEN ER UDGIVET PÅ INTERNETTET VIA WWW.IFG.DK